

Németh Gyula és az erdélyi kérdés

Németh Gyula szellemi indíttatásáról tömören ezt írta: *Eötvös kollegista voltam. Gombocz Zoltán és Munkácsi Bernáth voltak professzoraim. Vámbéry Ármin már nem. Neki csak fordítottam.* (Tisza, 1968, 7.)

Ugyanakkor Németh világosan látta két szellemi elődje között a különbséget is. Munkácsi a nagy tudósoknak inkább a romantikus típusához tartozott abban az értelemben, hogy széles, nagy tudással, eredeti gondolatokkal, nem jelentéktelen fantáziával és a tudományos új iránti különös fogékonysággal rendelkezett, aki e mellett sokat törődött tanítványaival. Gombocz inkább a klasszikus tudós típusához tartozott, aki hihetetlen tudásanyagát hűvös kritikával kezelte. Kerekre formált megállapításai nem hagytak helyet a kételynek, de a továbbgondolásnak sem. Munkácsi új gondolataival, Gombocz kritikai rendszerezésével vitte előre a tudományt. Németh világosan látta, hogy a saját tudósi ars poeticáját az elődökéhez kell viszonyítani. Ezért hangsúlyozta, hogy az Eötvös kollégium szellemét vallja magáénak. Ami pedig az Eötvös kollégiumot illeti, Némethnek volt bátorsága leírni a következőket: *Nem írhatom le 1970-ben (Gombocz monográfiájában), hogy a Kollégium haladó szellemű lett volna. A konzervatív gondolkodású és vallásos nevelést óhajtó embereknek szálla volt a szemében, de a szocialista áramlat sem érezte különösebben magához tartozónak.* (1972, 192). Viszont a Kollégium alapítójának szellemi krédóját úgy fogalmazta meg, hogy: *az egyoldalúan német jellegű magyar műveltséget a francia jellegű műveltség kincseivel kell gazdagítani* (i. m. 160), s hogy Eötvös fontosnak tartotta *a társadalomtudományi tanárképzésnek tudományos és francia műveltségi alapon való emelését* (i. m. 164). Németh ehhez a francia felvilágosult gondolkodásmódhoz érezte közel magát, s Vámbéry zsenijét elismerve, s sok eredményét sem tagadva azzal a politikailag is motivált romanticizmussal szállt szembe, amely a tudományt a tények világából át szerette volna emelni a politikai akaratformálás világába.

Alapvető szemléletbeli különbségük egy-egy művük címében is tükröződik. 1882-ben jelent meg Vámbéry monográfiája, amelynek címe *A magyarok eredete*, míg Németh Gyula 1930-ban megjelent alapvető munkájának címe: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Németh ezzel a címválasztással is hangsúlyozni akarta, hogy mennyire összetettnek tartja a magyarság etnogenezisét, továbbá egy olyan folyamatnak, amely térben és időben zajlott le, s amelynek egy konkrét szakaszáról lehet csak tudományosan kijelentéseket tenni.

Németh előtt világos volt, hogy a tudományos kutatásnak nincs köze politikai aspirációkhoz, legyenek azok jogosak vagy jogtalanok. A tudomány nem legitimálhat politikai aspirációkat, s nem vállalkozhat arra sem, hogy a jelen, bármilyen jelen szenvedéseinek és nyomorúságának kompenzálására valamiféle dicső múlt

kulisszáit építse fel. Ugyanakkor semmilyen tudós nem térhet ki korának aktuális kérdései elől. Gombocz és Munkácsi megtalálták azt a keskeny ösvényt, amelyet a tudománynak követnie kell, s Németh Gyula ezen az úton követte őket.

Gomboczról írt könyvében például így emlékezik:

A harmincas években a magyar tudományban általánosan elterjedt a hun-magyar kapcsolat, sőt rokonság eszméje (...), a pesti egyetem egyik irodalomtörténész professzora népszerűsítő füzetet is írt róla, - és Szily Kálmán államtitkár, a magyar nemesség tudatos képviselője, nem vette jó néven, hogy az Attila és hunjai c. gyűjteményes munkánk (1940) előszavában nem foglaltam állást a hun teória mellett. (Németh, 1972, 41.)

Ugyanez a józan tudományosság jellemezte Németh kutatásait és nézeteit az erdélyi kérdésekben is. Érthető, hogy az erdélyi történelem kérdései Trianon után fokozott érzékenységet igényeltek. Németh ott kapcsolódott be a tudományos vitába, ahol kompetens volt. Azt vizsgálta meg, hogy mit állapíthatunk meg azokról a csoportokról, amelyek esetleg török eredetűek lehettek. Így foglalkozott többször is a székelyek eredetének kérdéseivel. Németh pályájának középső szakaszán úgy látta, hogy a székelyek végső fokon török eredetűek, mégpedig a kazárok közül kivált kabarok utódai. Érvei között szerepelt a székely rovásírás, a székely népnévnek a török *sikil* "tisza, nemes" jelentésű török szóból való eredeztetése, valamint a Csigla-mező nevének török etimológiája. Nem fogadta el a turkológus Thüry nézetét, aki szerint a székelyek az avarok utódai. Saját hipotézisének fontos bizonyítéka lehetett volna, ha a székely nemzetség- és ágnevek között, illetve a Székelyföld helynévanyagában jelentős török elemet talál. Ezeket tehát alapos vizsgálatnak vetette alá. A lelkiismeretes és alapos vizsgálat eredménye azonban teljesen negatív volt. Mind a székely nemzetség-, illetve ágnevek, mind a Székelyföld helynevei egyértelműen magyarnak bizonyultak. Következtetése tehát az volt, hogy a székelyek a honfoglalás idején már magyarok voltak, s magyarok voltak, amikor Erdélybe érkeztek, s a 11. századtól kezdve határőri feladatokra alkalmazták őket. Mindezt legvilágosabban 1940-ben franciául megjelentetett cikkében foglalta össze (Németh, 1940). Ez volt egyébként egyetlen franciául megjelentetett cikke, s nem véletlen, hogy az adott időpontban a különben általa használt német nyelv helyett a franciát választotta.

Németh 35 év múlva tért vissza a székely kérdéshez. Az Ural-Altaische Jahrbücherben megjelent cikkében érezhetően változik álláspontja. Itt így írt:

*Im alten ungarischen Reich gab es aber noch ein Stammbesystem, ein Stammesgebilde für Grenzschutz, das von untergeordneter Bedeutung war. Das war der Stamm der Székler (...), der wahrscheinlich chasarischer Herkunft war; ihr "campus" hiess *čilya* (SDD). Sie erscheinen mit dem Namen *Sikil*, *Sikül* (> *Székely*) im 12. Jahrhundert (1116), als die Welt der Stammesorganisation in Ungarn schon längst der Vergessenheit anheimgefallen war... Ihre Ethnonyme stammen von den Ungarn, bloss der Stammesname Székely scheint türkischer Herkunft zu sein (Németh, 1975, 156-157).*

Némethnek jó oka volt, hogy a székely népnév korábbi etimológiáját feladja. Németh Gyula kiváló tanítványa Hasan Eren volt az, aki 1943-ban (MNY. 39, 205) rámutatott arra, hogy a Németh által Sejk Szulejmán csatagáj szótárából

idézett adat, a *sikil* valójában egy elírásnak köszönheti létét, a helyes alak *silik*, s ez pedig egy jól ismert régi török szó "tisztá, szűz" jelentéssel. Meg kell jegyeznem, hogy a szó *siliy* alakban, tehát mélyhangú formában és *gainnal* írva fordul elő a Sanglaxban, a legjelentősebb csatagáj szótárban (ed. Clauson, 1960). Németh élete vége felé szkeptikus volt a székely népnév más török etimológiáit illetően is. Az egyik a volgai bolgár Askil törzzsel való egybevetés, amelyet egyébként ő is, mások is, tévesen, Eskilnek, Eszegelnek olvastak. Nem fogadta el a Pais Dezső által javasolt etimológiát (MNY. 39, 1943, 208), amely a *szikik* igénk török eredetijéből képzett, valójában azonban a törökségben nem létező szóban látta az etimont. Természetesen nem is mérlegelte Moór Elemér nézetét (1944), aki szerint a *székely* és a *csigla* azonos szavak volnának úgy, hogy mindkettő egy *yikil* alakra menne vissza. S nem tudta elfogadni Rásonyi László etimológiáját sem, aki etimonul egy török *sekül* "fehér folt a ló lábán" szót javasolt (MNY. 56, 1960, 188). Németh mindezek ellenére úgy érezte, hogy a *székely* név eredetét a törökségben kell keresni. Ezt arra alapította, hogy a magyar törzsnevek egyszerűen történeti okokból a törökséggel való együttélés idején keletkeztek.

A legutóbbi időszak kutatásai, mindenekelőtt Györffy György (1941/1990, 1977/1990) és Benkő Loránd vizsgálatai ma már kevés vitatható kérdést hagytak. Itt szeretném elmondani, hogy eredményeik egybeesnek Tálasi István publikálatlan előadásainak következtetéseivel. A székelység magyar eredete forrásszerűen és a nyelvészet eszközeivel is vitán felül bizonyítottá vált. A honfoglalás után a Kárpát-medence különböző helyein letelepedett csoportokból a 11. században a bihari végeken alakítanak határőrző telepítéseket, s ezek kijebbi tolása a későbbi székely székek felé a 12. században indul meg. Németh Gyulának tehát az a nézete, hogy a székely nemzetség- és ágnevek, valamint helynevek kizárólag magyarok, teljesen igazolódott. Hadd tegyem itt hozzá, hogy az erdélyi víznevekre vonatkozó, Kniezsa István kutatásait folytató saját vizsgálataim is teljes mértékben ezt a képet támasztják alá.

Bonyolultabb a dunai bolgár-törökök erdélyi jelenlétének kérdése. Mint ismeretes, komoly formában ezt először Melich fejtette ki, aki szerint 824-27-től a magyar honfoglalásig, s talán még tovább is Erdély déli része bolgár-török uralom alatt állt. Melich teljes formában ezt 1929-ben fejtette ki, s figyelemre méltó, hogy Németh 1930-ban megjelent nagyjelentőségű munkája, a *Honfoglaló magyarság kialakulása* nem kerüli meg ugyan a kérdést, de nem is foglalkozik vele érdeme szerint.

Németh tíz év múlva jelentetett meg egy cikket a magyar kereszténység eredetéről (Németh 1940a). Ebben azt a nézetét fejtette ki, hogy a magyar vallási terminológia olyan török eredetű szavai mint a *gyász*, *érdem*, *törvény*, *bocsánik*, *örök*, *bűn*, *bűcsű*, egy "szent", amelyhez ebben a cikkben teszi hozzá a *gyón* egy török etimológiáját, nem honfoglaláskor előttiék, mint ezt addig mindenki gondolta. Németh úgy látta, hogy ezek a szavak dunai bolgár eredetűek, a bizánci kereszténységet tükrözik. S terjesztője Szent István apósa, Sarolta apja, az erdélyi Gyula s maga Sarolta és huga, valamint környezetük lehetett. Végered-

ményben Németh azt feltételezte, hogy Dél-Erdélyben a 10. század második felében egy bizánci eredetű, de török nyelvű keresztény kultúra virágzott.

Németh tudományos kutatásainak utolsó évtizedében nagy művének, a *Honfoglaló magyarság kialakulásának* új kiadásán dolgozott. Előbb csak egy némileg átdolgozott német fordításra gondolt, munka közben azonban megváltoztatta tervét, és egy teljesen átdolgozott magyar kiadás előkészítésébe fogott. Ennek kézírata nem érte el a nyomdakész állapotot, sikerült azonban rekonstruálni a félbemaradt, illetve csak fogalmazvány formában ránk maradt szövegrészeket, és a kötet Berta Árpád szerkesztésében nyomdában van. Az új könyvben egy teljesen új fejezet található a délerdélyi bolgár-törökökről.

Ebben kritikailag vizsgálja meg Melich és Györffy nézeteit. Hosszan foglalkozik a krónikák Kean nevével, azt a *kagán* török, illetve magyar fejleményének tartotta. Majd így írt: "Bizonyos, hogy a Kean egy szikla, amelyre a magyar őstörténet egy fejezetét lehet építeni." Ezután részletesen megvizsgálja a Tétény-Gyula dinasztia neveit, jelesül Tétény, Horka, Bulcsu, az idősebb és fiatalabb Gyula, Karoldu, Saroldu, Bua, Buhna valamint Ajtony neveit, és megállapítja, hogy mindegyik nagyobb vagy kisebb bizonyossággal törökből, sőt bolgár-törökből magyarázható. Történetileg pedig azt gondolja, hogy a Maros völgye és az ettől délre fekvő területek a honfoglalásig a dunai bolgárok uralma alatt állt. A honfoglalás után ezt a területet a magyarok elfoglalták, de a vidék a magyarokkal együtt bejött bolgár-törökök keze alá került, akik talán keveredtek is a korábban itt élt dunai bolgár törökökkel.

Miután Németh nagy érdeklődésre számot tartó könyve még nem jelent meg, itt most nincs mód részletesebb ismertetésre és nézeteinek kritikájára. Csak jelezni kívánom, hogy Némethnek abban kétségtelenül igaza volt, hogy a Kean név kifogástalanul megmagyarázható a *kagán* címből. Azok közé a személynéveink közé tartozik, amelyek végső fokon török címre mennek vissza, mint a Gyeucsá, a Béla, a Gyula és talán a Zoltán. A *kagán* cím magyar fejleménye fontos a steppe története és a török nyelvtörténet számára is, így például Rachewiltz legutóbbi tanulmányának (1983) eredményeit ennek fényében korrigálnunk kell. Az más kérdés, hogy Anonymus adatainak értékelésekor lehetetlen elvonatkoztatni attól a tényről, hogy a Kán nembeli Gyula az udvarispán 1213-ig, s elődje a Tétény nemhez tartozott.

Kétségtelen, hogy Németh Gyula egész munkássága, s különösen a most nyomdában lévő könyve sok új szempontot, adatot és elemzést tartalmaz Erdély története számára. Minden okunk megvan arra, hogy életművére visszatekintve klasszikusaink között jelöljük ki a helyét.

IRODALOM

Clauson, G. (ed.) (1960), *Muhammad Mahdi Xan, Sanglax: A Persian Guide to the Turkish Language*, London.

Eren, Hasan, Pais Dezső (1943), *A székely név magyarázatához*; Magyar Nyelv 39,205-209.

-
- Györffy Gy. (1941/1990), *A székelyek eredete és településük története: A magyarság keleti elemei*. Budapest, 11-42.
- Györffy Gy. (1977/1990), *A honfoglalás és megtelepedés története kapcsán a székely eredetkérdésről: A magyarság keleti elemei*. Budapest, 80-82.
- Melich J. (1925/29), *Honfoglaláskori Magyarország*. Budapest.
- Moór E. (1944), *A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete*. Szeged.
- Németh, J. (1940), *La question de l'origine de Sicules*: Archivum Europae Centro-Orientalis 6, 208-241.
- Németh Gy. (1940a), *A magyar keresztyénség kezdete*: Budapesti Szemle CCLVI, 746.sz.14-30.
- Németh Gy. (1972), *Gombocz Zoltán*. Budapest, p. 192.
- Németh, J. (1975), *Türkische und ungarische Ethnonyme*: Ural-Altaische Jahrbücher 47, 154-160.
- Rachewiltz, Igor de (1983), *The title Činggis qan/qaγan re-examined: Gedanke und Wirkung*. Festschrift zum 90. Geburtstag von Nikolaus Poppe, Wiesbaden, 281-298.
- Rásonyi L. (1960), *A székely név eredete*: Magyar Nyelv 56, 186-194.
- Tisza L. (1968), *A jó kunok! Ők indítottak....Beszélgetés dr. Németh Gyula akadémikussal: Szolnok megyei Néplap*, 1968.május 19, 17.